

Kirkens politiske rolle i Afrika

HANS INGE CORNELIUSSEN

De fleste er klar over at kirken i Sør-Afrika har spilt en svært viktig politisk rolle i sin kamp mot apartheid. Mindre kjent er det at kirkesamfunn i mange andre afrikanske land, på 1990-tallet, har fremmet krav om respekt for grunnleggende menneskerettigheter, folkelig deltagelse, økonomisk rettferdighet og politisk frihet; krav som det hadde vært lettere å undertrykke om ikke kirken med kraft og autoritet hadde stilt seg bak dem.

Hvorfor har så kirken i Afrika¹ vært en så sentral aktør i politikken? På hvilken måte har den spilt en politisk rolle på 1990-tallet? Har alle kirkesamfunn vært like aktive? For å kunne besvare disse spørsmålene, vil jeg ta utgangspunkt i den kirkelige og politiske situasjonen i Kenya.² Denne er selvfølgelig ikke representativ for alle land i Afrika, og rent metodisk vil det heller ikke være mulig å generalisere ut fra bare et «case», men Kenya er et interessant eksempel som illustrerer en del trekk som går igjen i mange andre afrikanske stater. Dessuten vil situasjonen i noen andre land bli trukket inn for å utfylle bildet.

Kirke og politikk fram mot 1990-tallet

De kirkene som ble grunnlagt av misjonærer fra slutten av 1800-tallet og framover, synes å ha hatt et motsetningsfylt forhold til kolonistyret og frigjøringskampen. Dette skyldtes at mange misjonærer hadde et nært forhold til kolonimyndighetene fordi man hadde en del felles interesser og på en del områder var avhengig av dem. På den annen side var misjonærene ofte negative til de verdier kolonistene representerte; særlig materialismen og den manglende gudsfrykten. Den økende under-

trykkelsen og de forverrede levekår som kolonisystemet medførte, ble også kritisert, og en del kjempet med fredelige midler for afrikanernes rettigheter. Samtidig var mange misjonærer negative til store deler av afrikansk kultur, og lite interessert i å la «de innfødte» få ansvar for viktige oppgaver i menigheten. Dette bidro til at en del *uavhengige afrikanske kirker* etterhvert vokste fram. Disse kirkesamfunnene ble dannet av utbrytere fra *misjonskirkene*, og var preget av anti-vestlige holdninger og et sterkt innslag av afrikansk kultur og tradisjon, i både teologi og liturgi. Selv om misjonskirkene (som samlet et klart flertall av de kristne) etterhvert forsøkte å gjøre noe med de uheldige virkningene av kolonistyret, var mange av dem lite villige til å kritisere det koloniale systemet som i seg selv var en sentral årsak til problemene. De afrikanske kirkene på sin side kjempet aktivt mot kolonisystemet, også med voldelige midler.

I tiden etter uavhengigheten har det skjedd et bemerkelsesverdig rollebytte innad i kirken i mange afrikanske land. I de første 10–20 årene etter kolonitidens slutt støttet de fleste kirkesamfunn lojalt opp om styresmaktens politikk. For de uavhengige afrikanske kirkene innebar dette en radikal omlegging av deres holdning til styresmaktene; fra opposisjon til støttespiller. Dette var en naturlig følge av de uavhengige kirkenes nasjonalistiske ideologi, fordi man dermed støttet opp under regimer man hadde hjulpet til makten. I tillegg var det nære personlige bånd mellom mange av de nye politiske lederene og presteskaper i disse kirkene.

I løpet av 70-tallet kom de første tegnene på en mer kritisk holdning til de politiske lederene fra enkelte av de tidligere misjonskirkene som nå var blitt afrikanisert. Denne utviklingen ble forsterket i løpet av det neste ti-året, slik at en betydelig del av denne gruppen kirker på begynnelsen av 1990-tallet framsto som klare regimekritikere. Dette gjaldt i første rekke de såkalte «mainstream churches» eller etablerte kirker, blant annet anglikanere og katolikker.

Kirken inn i det politiske rampelyset

Det kanskje mest sentrale temaet i afrikansk politikk på 90-tallet har vært overgangen til demokrati. De fleste landene på dette kontinentet har blitt berørt av demokratibølgen eller «den andre frigjøringen»,³ som den også har blitt kalt. Det vil ikke her bli tatt opp til diskusjon om demokrati er ønskelig eller hva slags demokratisk system som passer best i afrikanske stater. Vi vil heller se nærmere på hvilken politisk rolle kirken konkret har spilt ved å fokusere på demokratiseringsprosessen.

Det er særlig to faktorer som er viktige for å forstå demokratiseringen på 1990-tallet:

1. *Ytre press.* Den kalde krigens slutt og kommunismens fall i Øst-Europa førte til at demokrati og menneskerettigheter kom i fokus internasjonalt. Å holde afrikanske despoter ved makten fordi de var gode støttespillere, var ikke lengere aktuell politikk, og mange rike land begynte å koble krav om demokratiske reformer og respekt for menneskerettighetene til bistanden.

2. *Indre press.* Et indre press fra ulike grupper i det sivile samfunn og vanlige folk vokste også fram rundt 1990. Mange var lei av et politisk system som hadde spilt fallitt og mistet sin legitimitet på grunn av korrupsjon, vanstyre, grådighet og maktmisbruk. Man ønsket et friere samfunn med en mer rettferdig politikk og større innflytelse. I en rekke afrikanske land sto kirken sentralt i kampen for det de fleste så som alternativet: et demokratisk samfunn.

Kirken og demokratiseringsprosessen i Kenya

Et viktig bidrag fra kirkens side når det gjaldt det politiske liv i Kenya, var å sette demokratiseringen på dagsordenen og å komme med uttalelser mot den politiske elitens mange brudd på grunnleggende demokratiske prinsipper.

1. nyttårsdag 1990 holdt Timothy Njoya, prest i den reformerte kirken, Presbyterian Church of East Africa (PCEA), en preken som markerte et vendepunkt i kampen for demokrati i Kenya. Han trakk linjer til situasjonen i Øst-Europa og hevdet at ett-partisystemet var importert derfra, og at det hadde spilt fallitt også i Kenya. Det hadde fullstendig mislykkes i å være demokratisk, og burde derfor erstattes av et flerpartisystem.⁴ Dette var opptakten til debatten om politisk pluralisme i Kenya, en debatt som etterhvert førte til stadig sterkere krav om et friere og mer demokratisk samfunn.

I et samfunn hvor politiske møter ikke var tillatt og opposisjonspartier forbudt, ble det desto viktigere at kirken var målbærer av kritikk overfor regimet. Dette skjedde ikke bare gjennom prekener, men også ved hjelp av hyrdebrev, pressemeldinger, bøker og andre trykksaker. At dette hadde betydning for den offentlige debatten, viser det faktum at kirkelig kritikk av regimet fikk store oppslag i rikspresen, også den mest regjeringstro, som samtidig benyttet anledningen til å fordømme kirkens politiske engasjement i harde ordelag. I løpet av de tre første årene på 90-tallet hadde Kenyas største dagsavis, Daily Nation, i overkant av ett oppslag i uken knyttet til temaet kirke og demokrati. Av disse var anslagsvis 10–20 % førstesideoppslag. Det største nyhetsmagasinet, Weekly Review, hadde i løpet av den nevnte perioden 29 artikler om dette temaet hvorav ca. 1/3 var hovedoppslag.⁵ Dette synes å understreke at kirken ble sett på som en sentral samfunnsinstitusjon og

en viktig politisk faktor, også av styresmaktene, som kontrollerte *Weekly Review*.

Også i en del andre stater i Afrika har kirken spilt en viktig politisk rolle gjennom sin kritikk av myndighetene og krav om demokratisering. Dette gjelder blant annet Zaire, Madagaskar og Malawi. I andre afrikanske land, blant annet Togo, Benin og Kongo, har derimot kirken sin viktigste politiske bidrag vært å organisere og lede nasjonale konferanser hvor myndighetene og opposisjonen har sittet sammen og diskutert demokratiske reformer. Kirkesamfunn i Kenya forsøkte også å få til en slik konferanse i 1991 og 1992, men lyktes ikke i å få med seg regjeringen på dette.

Derimot spilte kirken i Kenya en sentral rolle som «vakhund» under valgkampen og var en klar kritiker av regimets overgrep mot opposisjonen og favoriseringen av regjeringspartiet KANU. Som i en del andre afrikanske stater, for eksempel Zambia og Namibia, var også kirken i Kenya sterkt involvert i valgovervåking gjennom National Election Monitoring Unit (NEMU). NEMU ble opprettet i samarbeid med andre frivillige organisasjoner, men det var kirkesamfunnene som dominerte organisasjonen. I dens rapport fra valget ble det dokumentert valgfusk fra styresmaktenes side. Samtidig fikk også opposisjonspolitikere sitt pass påskrevet siden de ikke hadde vært villige til å samarbeide, og dermed hadde hjulpet KANU til å vinne valget.

Som nevnt var også det ytre presset en viktig årsak til at mange afrikanske statsledere slo inn på en mer demokratisk vei. I Kenya skjedde dette etter at de vestlige giverlandene hadde kuttet all støtte til landet i november 1991. Fremtredende personer i de etablerte kirkene og det kenyanske kirkerådet, National Council of Churches of Kenya (NCCCK), hadde nær kontakt med det diplomatiske miljøet og var viktige premis-sleverandører for ambassadør Smith Hempstone (USA) og andre diplomater som var opptatt av den demokratiske utviklingen i landet. Kirken hadde dermed en viss indirekte innflytelse på giverlandenes holdning til kenyanske myndigheter.

NCCCK og enkelte kirkesamfunn har også forsøkt å bevisstgjøre folk politisk, og bidra til å skape en mer demokratisk kultur i samfunnet. Dette har skjedd gjennom informasjon om og opplæring i demokrati. Også utdannelsen av flere tusen valgobservatører bidro i samme retning. Når det gjelder slikt arbeid på grasrota, har imidlertid kirken så langt bare nådd ut til en mindre del av befolkningen, men en slik bevisstgjøring kan på sikt føre til dramatiske endringer i samfunnsliv og politikk om den spres til brede lag av befolkningen.

Betyr det vi har sett så langt at kirken bare har spilt en aktiv og «positiv» politisk rolle, at den har talt med en røst mot urett og undertrykkelse, og har vært en «vakhund» overfor maktthaverene?

Ulike holdninger til politikk innad i kirken

Så langt har kirken i Kenya blitt beskrevet som en enhetlig størrelse. Dette bildet må imidlertid nyanseres. På '90-tallet har kirkelivet vært preget av disse hovedretningene:⁶

1. *De etablerte kirkene* (den katolske, anglikanske, metodistiske og reformerte kirken) hvor til sammen 40 % av landets kristne er medlemmer.
2. *De evangelikale kirkene* som i likhet med de etablerte er tidligere misjonskirker som har blitt afrikanisert. Denne gruppen utgjør ca. 25 % av de kristne, og innbefatter bl.a. pinsevenner, baptister, lutheranere, «trosbevegelser» med mer.
3. *Uavhengige afrikanske* kirker som har tilslutning fra 25 %.
4. Diverse *marginale sekter* med ca. 10 %.

Det var hovedsaklig de etablerte kirkene som var en pådriver for et mer demokratisk samfunn, selv om det også fantes kirkeledere i disse kirkene som var kritiske til et slikt engasjement. En del av de afrikanske og evangelikale kirkene var også politisk aktive, men på en helt annen måte. De støttet regimet og talte varmt for ett-partisystemet, oppfordret folk til å stemme på KANU og å være lojale mot landets myndigheter. Dette gjaldt bl.a. Kenyas 3. og 4. største kirkesamfunn, African Independent Pentecostal Church of Africa (uavhengig afrikansk) og Africa Inland Church (AIC) (evangelikal). Noen svært få evangeliske og afrikanske kirkesamfunn arbeidet aktivt for en demokratisk samfunnsutvikling, men hovedtendensen blant de fleste av disse kirkene var at man ikke ønsket å blande seg inn i demokratidebatten hverken på den ene eller annen side.

Hva var årsaken til dette skillet, hovedsaklig mellom de opposisjonelle etablerte kirkene på den ene siden, og de passive eller regimevennlige evangelikale og afrikanske på den annen side?

En viktig grunn var ulike *teologiske syn*. De etablerte kirkene understreket blant annet at siden Jesus levde som et helt menneske og var opptatt av alle sider ved livet, så måtte også kristne engasjere seg i samfunnsproblemer og politikk. Man hadde plikt til å kritisere et regime som på mange områder krenket skaperverket og menneskeverdet. Evangelikale kirker var derimot nøye på å skille mellom det verdslige og åndelige regiment. Politikk ble ofte sett på som en «skitten» virksomhet man burde holde seg unna, og det ble understreket at kirkens oppgave først og fremst var å forkynne evangeliet. Ble de som styrte og hadde makt i samfunnet gjenfødte kristne, ville det føre til en mer rettferdig politikk og et bedre samfunn.

Både den katolske kirken og AIC var teologisk konservative kirker,

men de forholdt seg stikk motsatt til demokratispørsmålet. Dette illustrerer at selv om teologisk ståsted ofte var avgjørende for det politiske engasjementet, var det også andre faktorer som spilte inn. En av de viktigste var *etnisitet*. Mindre kirkesamfunn, hvor medlemmene stort sett tilhørte folkegrupper som var lojale overfor regimet, var som regel negative til demokratiseringsprosessen. Ikke overraskende var det en tendens til at jo flere medlemmer et kirkesamfunn hadde, desto mer etnisk sammensatt var det samtidig. Når etnisitet også spilte en rolle for de store kirkesamfunnenes holdning til demokratiseringsprosessen, skyldtes dette at kirkerne fungerte relativt lite demokratisk i praksis, noe som gav lederskapet større innflytelse og spillerom. De geistliges etniske tilknytning ble derfor viktig. Ledelsen i AIC, besto for eksempel hovedsaklig av kalenjins, altså president Moisi etniske gruppe, mens kikuyuene som hadde et anstrengt forhold til det sittende regimet, dominerte i blant annet Church of the Province of Kenya (CPK) (anglikansk) og PCEA. Forholdet til regimet hadde videre betydning for om man valgte å arbeide for demokrati eller ikke.

Andre faktorer enn de to vi her har nevnt spilte imidlertid også en rolle for det politiske engasjementet. De etablerte kirkene var kjennetegnet av at de var relativt ressurssterke og velorganiserte. De hadde et nasjonalt sekretariat og et nettverk over det meste av landet. Prestene og mange av medlemmene var relativt velutdannede, og disse kirkene hadde som regel råd til å gi prestene levelige lønninger. I tillegg hadde de etablerte kirkene sterke bånd til søsterkirker i utlandet og internasjonale kristne organisasjoner. Selv om mange av disse trekkene også kjennetegnet enkelte store evangeliske og afrikanske kirker, var de fleste av disse kirkesamfunnene i stikk motsatt situasjon. De var preget av et lavt utdanningsnivå, knappe ressurser og et mer begrenset nettverk. Dette bidro til at både deres evne og deres vilje til politisk samfunnsengasjement var lavt, i tillegg til at det også var lettere for myndighetene å presse dem til taushet.

Hvorfor kirker som en viktig politisk aktør?

At kirken, til tross for splittelsen, har spilt en så betydelig politisk rolle i forbindelse med demokratiseringsprosessen i Kenya, sier en del om dens sentrale stilling i samfunnet. Samtidig understreker det mangelen på jevnbyrdige konkurrenter i det sivile samfunn. De fleste andre organisasjonene som vanligvis engasjerer seg i politikk, for eksempel fagforeninger, kvinneorganisasjoner og yrkessammenslutninger, var i løpet av de siste 20 årene blitt kneblet av myndighetene. Enkelte klarte å markere seg og var pådrivere for demokrati og menneskerettigheter. Dette gjaldt særlig Law Society of Kenya og Greenbelt Movement, ledet av

miljøaktivisten Wangari Mathai. Disse organisasjonene kunne imidlertid vanskelig føre an i en slik kamp med samme tyngde som kirkene. De manglet deres brede folkelige basis og landsdekkende nettverk. I tillegg hadde de toneangivende kirkene en sterkere ressursbase enn de fleste frivillige organisasjonene, samtidig som de gjorde en betydelig innsats innen sektorer som helse og utdanning. Dette medførte at de kunne opptre med større autoritet som en motpart til styresmaktene.

Er det kenyanske eksempelet representativt for andre land på dette kontinentet? Kenyas politikk og kirkeliv har selvfølgelig sine særegenheter som man ikke finner i andre afrikanske land. Men at kirken på 1990-tallet har spilt en sentral politisk rolle, enten den har opptrådt som en enhetlig størrølse eller ei, finnes det også eksempler på i en rekke andre afrikanske land.⁷ Dette gjelder bl.a. i Madagaskar, Benin, Kongo, Malawi, Togo, Zambia og Sør-Afrika. I tillegg til de forholdene vi alt har nevnt, skyldes også kirkens viktige politiske rolle kristendommens sterke stilling på det afrikanske kontinentet. I 27 av 48 land i Afrika sør for Sahara tilhører mer enn 50 % av befolkningen et kirkesamfunn (82 % av befolkningen i Kenya),⁸ og antallet aktive kristne er høyere i Afrika enn i Europa. Religionens sentrale og integrerte plass i afrikanske samfunn gjør dessuten at prester og biskoper taler med en større autoritet enn de verdslige lederne.

Samtidig er det viktig å understreke at denne innflytelsen kan brukes både positivt og negativt, og at ulike kirkesamfunn kan spille ulike roller. De kan både være medspillere til den politiske eliten og kritiske motparter. Eller de kan velge å ikke ta et standpunkt, å være nøytral, men også dette er et politisk valg som innebærer at man implisitt godtar den rådende politikk og samfunnsorden. Alle disse tre holdningene til politiske spørsmål er representert av ulike kirkesamfunn, selv om de har ulik tilslutning i de forskjellige landene.

Norsk misjon

Hvilke utfordringer stiller dette til norsk misjon i Afrika? Dette spørsmålet må den enkelte organisasjon selv besvare, men uansett hva svaret blir, er det av stor betydning at man er seg bevisst at kirkesamfunn i Afrika har et politisk potensiale, og at de gir politiske signaler til sine omgivelser enten de er politisk aktive eller passive. I tillegg bør misjonærene ta med i beregningen at deres egen rolle kan bli tillagt en politisk betydning.

Mitt håp er at norske kirkelige organ ikke bidrar til at afrikanske kirker havner i en av de to grøftene: A) En urealistisk åndelighet, som er aktivt evangeliserende, men som overser sosial og politisk urettferdighet og undertrykkelse. B) Et sterkt sosialt/politisk engasjement hvor

den åndelige dimensjon blir tonet ned, noe som gjør kirken lite forskjellig fra sekulære politiske kamporganisasjoner.

Utfordringen, både til oss selv og til våre kristne brødre og søstre i Afrika, er å skape kirkesamfunn som klarer å kombinere forkynnelsen av evangeliet med iver, kraft og myndighet med et sterkt sosialt engasjement som også innebærer å tale imot maktmisbruk, undertrykkelse og urettferdighet.

Noter:

1. «Afrika» vil i denne artikkelen bli brukt om Afrika sør for Sahara.
2. Denne artikkelen bygger i stor grad på min hovedoppgave i statsvitenskap; Corneliusen (1994): *Kirkens rolle i demokratiseringsprosessen i Kenya 1990–1993*. Universitetet i Oslo.
3. Uavhengigheten fra kolonimaktene regnes som den første frigjøringen. Den andre er en frigjøring fra diktatur og politisk ensretting.
4. *Weekly Review*, 12/1 1990.
5. Corneliusen (1994):56.
6. Barrett, David (1982): *World Christian Encyclopedia*. Nairobi: Oxford University Press, s. 434.
7. Se f.eks. *Africa Today* 1992. Bantungwa, Ives (1992): «The role of the Church in the democratisation process in Africa; the Zambian experience» i *The Courier*, nr. 134 – July/August.
Chipenda, Jose (1993): «Kirkens rolle under overgang til demokrati i Afrika» i *Mennesker og rettigheter*, årg. 11:2. Oslo.
Joseph, Richard (1992): «The Christian Churches and Democracy in Contemporary Africa» i *Public Justice Report Background Paper* 92:4. Washington D.C.: Center for Public Justice.
8. Johnstone (1993).

Hans Inge Corneliusen, f. 1965, cand.polit. 1994, høyskolelektor ved Norsk Diakonihøyskole, 1994–95, viserektor ved Diaconia Mission, Kenya fra 1996.

The Political Role of the Church in Africa

Using recent political developments in Kenya as an example, the author examines characteristic trends in the churches' relationship to political leadership. In general the established churches in Kenya seem to be critical of the regime, while evangelical and indigenous African churches have tended to support it. Several reasons are mentioned, such as theological differences, ethnic concerns, relationships to overseas churches. In conclusion the author challenges Norwegian missions to be conscious about two devious solutions: a one-sided emphasis on spiritual concerns which ignores political issues, and a one-sided politicization which reduces the churches to political organizations.